

Devvani Felsefesinin Ontolojik Kökenleri

Ontological Origins of Dawānī Philosophy

• Sıbğatullah İĞDE^a

^aAtatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Erzurum, Türkiye

Received: 11.12.2022

Accepted: 24.12.2022

Available online: 10.03.2023

Correspondence:

Sıbğatullah İĞDE

Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü,
İslam Felsefesi ABD,
Erzurum, Türkiye
igdeseb13@gmail.com

Prof. Dr. Eyüp Bekiryazıcı, *Devvānī*
Felsefesinin Ontolojik Kökenleri, Araştırma
Yayınları, Ankara, 2009, 171 Sayfa.

ÖZ Bu çalışmada, İslam Felsefesi Tarihindeki şerh ve haşiyeler dönemi düşünürlerinden olan Celâleddin ed-Devvānī'nin felsefesini ontolojik açıdan inceleyen bir eserin tanıtım ve değerlendirilmesi yapılacaktır. Bahse konu olan araştırma Prof. Dr. Eyüp Bekiryazıcı'nın kaleme aldığı "*Devvānī Felsefesinin Ontolojik Kökenleri*" başlıklı kitaptır. Yazar, kitabında Devvānī'nin düşüncesini, içerisinde bulunduğu gelenek ve felsefi arka planı dikkate alarak incelemiştir. Bu anlamda Devvānī, İsraki geleneğe yakın bir filozof olarak görünse de bu felsefeyi Meşşai hatlarla da bezemeye gayret edip aynı zamanda tasavvuf felsefesini de kendi sistematiği içerisinde kullanan eklektik bir filozoftur. Eser yukarıda yaptığımız tarifi, düşünürün zorunlu varlık, mümkün varlık, isbat-ı vacip gibi görüşleri bağlamında ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Devvānī; Ontoloji; İslam Felsefesi Tarihi; Meşşailik; İshrakilik

ABSTRACT In this study, a work that examines the philosophy of Jalāl-al-Dīn Dawānī, who is one of the thinkers of the commentary and annotations period in the History of Islamic Philosophy, will be introduced and evaluated. The mentioned research is the book titled "*Ontological Origins of Dawānī Philosophy*" written by Professor Eyüp Bekiryazıcı. In his book, the author examined Dawānī's thought, taking into account the tradition and philosophical background he was in. In this sense, Dawānī is an eclectic philosopher who tries to embellish this philosophy with Peripatetic lines and also uses the philosophy of Sufism in his own systematic, although he seems to be a philosopher close to the Ishraqi tradition. The work aims to present the definition we made above in the context of the thinker's views such as necessary existence, possible existence and proof.

Keywords: Dawānī; Ontology; History of Islamic Philosophy; Peripateticism; Ishraqism

İslam Felsefesi Tarihinde şerh ve haşiyeler dönemi, bir kısım araştırmacılar tarafından felsefi üretimin olmadığı, sabıki tekrar mahiyetinde çalışmalarla geçirilmiş verimsiz bir dönem olarak kabul edilir. Bu yaklaşım şerh ve haşiyelerin, klasik dönem eserlerini ibtidai bir şekilde açıklamayı amaçlayan, ancak çoğu yerde yazılanları daha da muğlak hale getirmekten başka bir etkisi olmayan çalışmalardan ibaret olduğunu ileri sürer. Ne var ki durum fotoğrafa geniş açıdan bakıldığında böyle değildir. Şerh ve haşiyelerin yapıldığı dönem, İslam düşünce geleneğinde pek çok yeniliğin ve özgün yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca şerh ve haşiyeye yazarları ele aldıkları eserlerde yalnızca ifadeleri

daha anlaşılır hale getirmeye çalışmamış çoğu zaman bu eserlerin temel dinamiklerini, arka planını ve gelenek itibariyle buldukları yeri tespit etme endişesiyle hareket ederek özgün ve müstakil araştırmalar vücuda getirmişlerdir. Bu durum da ifade etmeye çalıştığımız üzere eklektik düşünürlerin zuhur etmesini sağlamıştır.

Celeleddin ed-Devvânî de (1427-1501) yukarıda bahsettiğimiz dönem düşünürlerinden birisidir. XV. yüzyıl İran'ında yaşayan Devvânî, yaşadığı coğrafya ve ders aldığı hocaların etkisiyle Meşşai ve İshraki ekollerin felsefelerini inceleyerek bu hususta uzmanlaşmıştır. Devvânî, bu iki ekolün perspektiflerini kendi sistematığı içerisinde birleştirerek özgün ve eklektik bir anlayış ortaya koymuştur.

Prof. Dr. Eyüp Bekiryazıcı'nın hazırladığı ve 2009 yılında Araştırma Yayınları tarafından yayımlanan *Devvânî Felsefesinin Ontolojik Kökenleri* çalışması, Devvânî'nin felsefi sisteminde ontolojik yaklaşımı nasıl temellendirdiğini ve bunu yaparken İslam Meşşai ve İshraki geleneklerini düşüncesine nasıl yansıttığını incelemektedir. Eser ayrıca düşünürün kelam ilmine olan aşinalığı ile tasavvufi birikiminin, fikirlerinin oluşumuna katkısını ele almakta ve onun antik dönem filozofları ile Farabi, İbn Sina ve Sühreverdi gibi Müslüman filozoflarla ilişkisini belirlemeyi hedeflemektedir. Bekiryazıcı'ya göre Devvânî'yi farklı kılan en önemli hususlardan biri, onun felsefe, kelam ve tasavvuf alanlarına hâkim olması itibariyle bu ilimler arasında bir amaç birliği ortaya koymasıdır. Düşünürün fikirler ve disiplinler arasında tesis etmeye çalıştığı eklektik yaklaşım, onun felsefesine olan ilginin artmasını sağlamıştır.

Eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ilk kısmında yazar, Devvânî'nin hayatı, eserleri, ilmi şahsiyeti ve metodu hakkında genel bilgiler vermiş; ikinci kısmında ise Celeleddin ed-Devvânî'nin Entelektüel arka planını ve İslam düşüncesindeki yerini tespit etmeye çalışmıştır. Bu hususta Antik Yunan filozoflarının ve İslam düşünürlerinin Devvânî üzerindeki etkisini inceleyen yazar, bilhassa İbn Sina, Sühreverdi ve Amiri'nin düşünürün sistematığında daha ön planda olduğuna dikkat çekmiştir. Yazara göre Devvânî felsefesinde İshrak düşüncesi daha baskın olmakla birlikte o, Meşşai anlayıştan da uzak değildir. Bunlarla birlikte düşünür, tasavvuf alanında da İbn Arabi etkisi taşımaktadır.

Bekiryazıcı, Celeleddin ed-Devvânî'nin bilgiye ulaşma hususunda, duyu, akıl ve sezgiyi önemmediğini; kelami meselelerde ise nakli delillerin bağlayıcılığına vurgu yaptığını belirtmiştir. Ancak düşünürün keşfi bilgiye dair tutumunun, felsefi ve tasavvufi konumu itibariyle daha ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Devvânî'nin, bu tür bilginin alınması ve işlenmesi sürecini bir takım kural ve sınırlılıklara tabi tuttuğunu belirten yazar, onun yeri geldiğinde akli ve duyuusal yolla elde edilen bilgilerle de fikirlerini açıklayarak tek bir bilgi edinme vasıtasına bağlı kalmadığına dikkat çekmiştir.

Eserin birinci bölümünde Devvânî'nin varlık anlayışını konu alan yazar, mümkün varlık, zorunlu varlık, vahdet-i vücud, ispat-ı vacip gibi varlık felsefesinin temel konularını Devvânî üzerinden incelemiştir. Yazar, burada onun metafiziğe dair düşüncelerinin temel kavramı olarak takdim ettiği Zorunlu Varlığın, zatıyla kaim, bir, bölünmez, bitişmez ve basit yapısına dikkat çekerek, İlk Sebep oluşu ve bilme niteliğinin bütün niteliklerini kapsadığına işaret etmiştir.

Yazar, bu bölümde Devvânî'nin zorunlu varlık için olmazsa olmaz şart olarak ele aldığı "Bir" ve "İlk İlet" olmaklığı hususuna eğilerek bu kavramları incelemiştir. Devvânî'nin Zorunlu varlık için kullandığı en temel niteleme onun "basit bir birlik" olduğudur. Varlık ve mahiyet ayırımına konu olmayan

Vacibü'l-Vücut'un zorunluluğunun, onun çok değil bir olmasını gerektirdiğini ifade eden düşünür, birden çok zorunlu varlığın ontolojik anlamda mümkün olmadığı gibi aklen de kabul edilebilir olmadığını, ayrıca Zorunlu Varlığın yalnızca zati olarak değil fiilleri açısından da tek ve benzersiz olduğunu mantık temelinde açıklama yoluna gitmiştir.

Bekiryazıcı, düşünürün bu konuya gösterdiği ilgi sebebiyle bazı eserlerinde yer bulan "Vahdet-i Vücut" anlayışını incelemiş ve onun meseleye yaklaşımının ne tam olarak Muhyiddin İbn Arabi'nin perspektifini yansıttığını ne de Spinoza gibi panteist bir anlayış içerdiğini vurgulamıştır. Devvânî'nin konuya yaklaşımı, "Tanrı'nın zati, zat-ı hakikidir" ifadesi etrafında şekillenmiştir. Tanrı'nın zati dışında her şeyin âlem olduğunu belirten düşünür, Zorunlu Varlığın mümkün olan âlemin ilk illeti olduğuna dikkat çeker. Düşünüre göre Tanrı'nın varlığı zatının aynı olup onun dışında hakiki bir varlık bulunmamaktadır. Bu sebeple gerçek varlık olan Vacibü'l-Vücut dışındaki mevcudatın varlıkları hakiki olmayıp, O'nun isim ve sıfatlarının tecellisi olan itibari ve mecazi görünümlerden ibarettirler.

Bekiryazıcı burada Devvânî'nin zorunlu varlığın bir oluşu konusunda ontolojik açıdan İbn Sina ve Sühreverdi merkezli bir görüş ortaya koyarken vahdet-i vücut konusunda İbni Arabi ekseninde bir düşünce ortaya koyduğunu söyleyerek çelişik bir durumun oluştuğuna değinmiş ve bu tenakuzu izah etmek gerektiğini vurgulamıştır.

Devvânî ontolojik yaklaşımını, felsefi eserlerinin genelinde Farabi, İbn Sina ve Sühreverdi çizgisinde kurgularken, özel bir okuyucu kitlesini hedeflediği yalnızca bir eserinde vahdet-i vücut anlayışı etrafında şekillendirdiğini belirten yazar, onun bu ifadelerinin konuya ilişkin bilgilerinin bir sunumu olarak değerlendirilebileceğini söylemiştir. Ayrıca Devvânî'nin vahdet-i vücudu İbn Arabi'den direkt olarak alıntılanmayıp, aşırı hususlara düşüncesinde yer vermediğini söyleyen Bekiryazıcı, yine de onun Allah'tan gayri bütün mevcudatın varlığını itibari gören yaklaşımı ile mümkün varlığın asli bakiyesinin Allah'ta bulunduğu düşüncesinin, İslam filozoflarının benimsediği varlık anlayışının ötesinde olmasının, söz konusu düşünürler arasında kurmaya çalıştığı uzlaştırmacı yaklaşımı tam olarak ifade edememiş olmasından kaynaklanmış olabileceğini belirtir.

Zorunlu varlığın ayırıcı özelliklerinden bir diğerinin de ilk sebep oluşu olduğunu belirten Devvânî, ilk sebebi, birincisi zihinsel bir zorunluluk gereği, epistemolojik bir tarzda mümkün hareketle açıklamakta; ikincisi ontolojik olarak bizzat ilk sebepten hareketle açıklamaktadır. Birinci açıklamada mümkün hareket edilerek ilk sebebe gidilmekte, ikincisinde ise ilk sebepten hareketle mümkün gidilmektedir. Birincisinde hareket noktası olan mümkün varlık zihin için bedihi olarak (apaçık bir şekilde, cinsi, türü ve ayrımıyla) bilindiğinden ilk sebep mülazemet yoluyla açıklanmakta, ikincisine ilk neden temel konulduğu için mümkün varlık, varlık olarak görünmemektedir.

Bekiryazıcı, Devvânî'nin Tanrı'nın sıfatlarını zatından ayrı görmediğini, zatının aynı olan sıfatlarla eylemde bulunduğunu belirtmiştir. Ancak yazar, Devvânî düşüncesinde ilim sıfatının, diğer bütün sıfatların kendisinde toplandığı merkezi bir konumda olduğuna dikkat çekmiştir. Devvânî'ye göre Tanrı için varsayılan bütün nitelikler, O'nun ilminin aynısıdır. Düşünür ilim sıfatını, diğer bütün nitelikleri kapsayıcı olması ve evrendeki bütün varoluşun işleyişi için zaruri kabul etmiştir. Ona göre, fiillerin Tanrı'dan suduru için gerekli olan nitelik iradedir. İrade niteliği ise ilminin aynısıdır. Benzer biçimde varoluş için gerekli olan diğer bir nitelik de kudrettir. Bu sıfat da ilmin aynısıdır. Bu şekilde

Devvânî, bütün sıfatların ilim sıfatı kapsamında olduğunu, O'nun ilim niteliğinin ise zatının aynısı olduğunu ifade etmiştir.

Tanrı'nın ilmi meselesinde Devvânî'nin, Gazali ile filozoflar arasındaki tartışmaya da değindiğini belirten yazar, düşünürün bu konuda öncelikle kendi görüşlerini aktardığını ve Tanrı'nın ilminin her şeyi kapsadığını akli ve nakli delillerle ortaya koyduğunu belirtir. Ona göre “*O görüleni de görülmeyeni de bilen, kendisinden başka tanrı olmayan Allah'tır...*” ayeti Allah'ın her şeyi ayrıntısıyla bildiğinin semâî delilidir. Bu konudaki akli delil ise kâinatta oluşan kusursuz işlerdir. Zira örneği bulunmayan teknik işler, onları yaratanın mükemmel ilmine delalet ederler.

Devvânî'nin şahsi görüşünden sonra filozoflara yapılan eleştirilere yer verip bu konuda açıklamalar yaptığını belirten yazar, filozofların Allah'ın cüziyyatı bilmediğini kastetmediklerini, bilakis onların Allah'ın ilminin bütün mümkün işleri kuşattığını, yer ve gökyüzündeki en ufak bir zerrenin bile ondan gizli kalmayacağını açıkça ifade ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla onlar zannedildiği gibi Allah'ın ilmini inkâr etmemişlerdir. Zira tümeller ve tikeller soyutun idraki olmadan müdrikede oluşmazlar. Bilakis duyu ve tahayyül yolu ile idrak edilenler ancak “taakkul” yolu ile idrak edilirler. Oysa Allah hakkında “tahayyüli” idrak noksanlıktır. Bu nedenle filozoflar Allah'ın eşya ile ilgili tahayyül ve duyuşal idrakinin olmadığını söylemek istemişlerdir. Allah için idrak, tahayyüli ve duyuşal idraki de içine alan taakkul yolu iledir demişlerdir. Böylece düşünür bu fikirleriyle filozofların tekfirini gerektirecek bir durumun olmadığını işaret etmiş olup, bu konudaki tavrını açıkça ortaya koymuştur.

Yazar birinci bölümün sonunda Devvânî'nin çeşitli ispat tarzları ile Zorunlu Varlığı delillendirmesine değinerek onun Allah'ın varlığını ispat etmek için eserlerinde hem ontolojik delile hem de kozmolojik delile yer verdiğini belirtmektedir. Çünkü ona göre âlemdeki bütün mümkün varlıklar Allah'ın yaratıcı olarak varlığına yönelik akli delillerdendir. Bunlar salim akıl ve bozulmamış duyuşlarla ulaşılabilecek bilgilerdir.

İkinci bölümde ise Devvânî'nin, zorunlu varlık ile mümkün varlık arasında kurduğu ilişkiyi ele alan yazar, mümkün varlığın Zorunlu Varlığa bağlı varoluşunu illet-malul, zorunluluk-gaiyyet ve mümkün olan en mükemmel varoluşu gibi farklı açılardan ele almıştır.

Devvânî'ye göre, her şeyin bir illet ile ilişkili olduğunu, bütün bu illetler silsilesinin de son bulduğu “bir tek” illetin, tüm malullerin varlık sebebi olduğunu belirten yazar, Onun anlayışında bu İlk İletin, sadece ilk muharrik gibi ilk hareketi veren, sonra da bir kenara çekilen bir konumda olmadığını, bundan dolayı da Zorunlu Varlığın, varlık hiyerarşisinin var oluşunda ve evrende vücut bulan her eylemde etkisini devam ettirdiğini belirtir. Yazar ayrıca Devvânî'nin, İlk İlet olan Vacibü'l-Vücut'un mümkün varlık alanına çıkarmasının zorunlulukla olmadığını, Onun ancak dilemesi ve rahmeti ile varlıkları vücuda getirdiğini söylediğine işaret eder. Burada düşünürün yaklaşımının Farabi, İbn Sina ve Sühreverdi ile aynı minvalde olduğuna dikkat çeken yazar aksi durumun yani bir mecburiyet gereği var etmenin, Zorunlu Varlıkta eksiklik oluşturacağını düşündüğünü belirtir.

Yazar, ayrıca Devvânî'nin Zorunlu varlığın yaratmada zorunlu olması probleminin yanı sıra gayeli olmasını da incelemiş ve Tanrı'yı bir mümkün ya da kendi dışındakilere varlık vermeye sevk edecek bir gayenin bulunuyor olmasının, O'nun zorunlu oluşuna uygun düşmeyip, O'nun kâmil zatı ile bağdaşmayacağını, bu sebeple Tanrı'nın herhangi bir fiilini gerekli kılacak bir gayelilik ve zorunluluğu bulunamayacağını vurgulamaktadır.

Devvânî'nin Metafizik anlayışında mümkün varlığın oluşma sürecini sudur nazariyesi ile izah ettiğini ifade eden Bekiryazıcı, düşünüre göre sudur sürecinin yani Zorunlu Varlığın bir feyezana ile varlık vermesinin, zatının gereği olduğunu belirtir. Çünkü Zorunlu Varlık, kendi varlığından habersiz değildir. Varlığında kesintiye uğramaz. O'nun vücudu ve vücudu hakkındaki bilgisi sürekli olduğundan O'nun dışındaki varlıkların vücuda gelmesi de vacib olur. Vacibü'l-Vücut, var olması mümkün varlıkların vücuda gelmesini tertip ve takdir eden İlk İllet'tir. Bundan dolayı O'nun yaratımı süreklidir. Var etmenin sürekliliği ise O'nun dilemesine halel getirecek bir durum ortaya çıkarmaz.

Devvânî'nin, âlemin Tanrı'dan sudurunu kudret sıfatıyla açıkladığını belirten Bekiryazıcı düşünürün, sudur sürecinin, başlangıcında irade niteliği gerektirdiği gibi, varoluşun eylemselleştiği aşamada da kudret sıfatına dayanması gerektiğini söylemektedir. Yazar, burada düşünürün kudret sıfatını vurgulamakla beraber ona göre bu sıfatın aslının ilim sıfatı olduğunu, varoluşun bu aşamasında kudrete dönüştüğünü ifade ettiğini belirtmektedir.

Bekiryazıcı'nın, Devvânî'nin sudur anlayışını incelerken dikkat çektiği bir diğer husus Devvânî'nin kullandığı terminolojidir. Burada Devvânî'nin hem Farabi ve İbn Sina'nın sudur teorisindeki kavramları (Vacibu'l-Vücut, İlk Akıl, İkinci Akıl, mücerret akıllar vs.) hem de Sühreverdî'nin aynı nazariyeyi açıklarken tercih ettiği kavramları (Nuru'l-Evvar, İlk Nur, Mücerret nurlar vs.) birlikte kullandığını belirtir. Yazar, Devvânî düşüncesinde İşrak anlayışının daha ağır bastığını belirtmekle beraber kimi zaman bu iki anlayışın görüşlerini birbirine tercih ettiğini de örnekleriyle ortaya koymaktadır.

Devvânî'nin, her şeyin kendisine dayandığı İlletü'l-Ula ve Vacibü'l-Vücut olarak "Kayyum"u ifade ettiğini belirten Bekiryazıcı, varlıkların ilk nedenden oluşumunda ise "kahr" ve "muhabbet" ilkelerinin belirleyici olduğuna işaret etmiştir. Devvânî, üstteki varlığın alttaki varlığa karşı konumunu açıklamak için kahr/yönetme ilkesini kullanırken, muhabbet ilkesini ise alttaki varlığın üstteki varlığa bağlılığı olarak incelemiştir.

Devvânî'nin ontolojik yaklaşımı varlık veren, varlık alan açısından incelendiğinde ilk varlığın sebep olduğu mümkünün yetkinliği meselesinin de ön plana çıktığını söyleyen Bekiryazıcı, İlk İlletten sudur eden mümkün âlemin, olabilecek âlemlerin en mükemmeli olduğunu belirtir. Devvânî'nin, var olan bu âlemden daha mükemmelinin tasavvur edilemeyeceğini çünkü Tanrı'nın zatının ancak şerefli olan en şerefli olanı var etmeyi gerektirdiğini söyler. Yazar, Devvânî'nin bu hususta meseleyi özellikle İbn Sina'nın görüşlerine benzer bir şekilde incelediğini belirterek düşünürün Tanrı'nın âlemi var etme sebebinin O'nun cömertliği gereği olduğu fikrini savunduğunu söylemiştir.

Devvânî'nin âlemin hadisliği problemi üzerinde de durduğunu da söyleyen Bekiryazıcı, onun bu konuda İslam filozoflarının yanlış anlaşıldığını düşündüğünü, Tanrı'ya nazaran âlemin sonradanlığının açık bir husus olup, bu konudaki tartışmaların yanlış önermelerden hareketle yapıldığı inancında olduğunu ifade etmiştir. Düşünüre göre âlem hadistir ve hadis olan bu âlem, Allah'ın sonsuz kudretiyle sonradan var edilmiştir. Ayrıca bütün evrenin bir düzen içerisinde oluşunun da ilahi inayet gereği olduğunu söyleyen düşünür, varlığın nizamının bu inayeti gösteren delillerden olduğunu ifade eder. Yazar, Devvânî'nin evrendeki ahengin temel ilkesi olarak kabul ettiği Allah'ın inayetinin ise ilminden ibaret olduğunu savunduğunu belirtir.

Ayrıca yazarla kitap üzerine yaptığımız görüşme neticesinde kendisi bize eserdeki bir hatadan söz etmiştir. Buna göre İsmail Hacı el-İsfehani'ye ait olan ve Devvânî'nin risaleleriyle beraber basılan *Risale İbtalîz-Zamânî'l-Mevhum* adlı eser sehven Devvânî'ye ait olarak sunulmuştur. Yazarın bize bu küçük hatadan bahsetmiş olması da akademik etik açısından övgüye değer bir durumdur.